

خواجه نظام الملک

در بین مشاهیر ایران نام چند وزیر وجود دارد که با دانش و تدبیر خود خدمات بسیاری به ایران و مردمش رسانده اند. خواجه نظام الملک که زاده بیهق و بزرگ شده طوس بود، یکی از مشهورترین این وزیران بود. وزیری که مدت سی سال در دربار سلجوقیان وزارت کرد و با مدیریت خود آنها را به اوج نیرومندی رساند. خواجه نظام الملک مانند بسیاری از دانش آموختگان زمانش به تحصیل ادب و فقه پرداخت و پس از آن وارد دستگاه حکومتی آلب ارسلان شد. او را قدرتمندترین وزیر دوره سلجوقی می دانند. وزیری که در راه وحدت ایرانی و آبادانی آن کوشش بسیار کرد.

ابوعلی حسن پسر علی پسر اسحاق توسی شناخته شده به خواجه نظام الملک توسی، او کشته شده در بروجرد و دفن شده در اصفهان است. نام اصلی خواجه نظام الملک، ابوعلی حسن و نام پدرش ابوالحسن علی بود و نام پدر او نیز علی بن اسحق بن عباس بود که از دهقان زادگان بیهق بود، علی بن اسحاق که کنیه اش ابوالحسن بود در نویسندگی و حسابداری دستی داشت. در دستگاه حکمران خراسان داخل شده بود و خدمت دیوانی می کرد. منزل اصلی خاندان او نیز بیهق بود، ولی ابوالحسن علی را پس از آن که در مشاغل دیوانی ترقی کرده بود مأمور اداره اموال دولتی در ناحیه طوس کرده بودند و او آنجا اقامت کرده و متأهل شده بود و سه پسر او در طوس به دنیا آمده بودند که بزرگترین آنها همین حسن یعنی نظام الملک بعدی بود. چون حسن به سن تعلم رسید، اموختن مقدمات علوم را آغاز کرد. در حدود بیست سالگی به اعمال دیوانی مشغول شد. خواجه در ۲۱ سالگی با انحطاط سلطنت غزنوی و هجوم ترکمانان سلجوقی به خراسان به خدمت سلجوقیان وارد شد.

سلجوقیان برای اداره متصرفات وسیع خود از دانش و تجربه بهره ایی نداشتند و مجبور شدند فرهیختگان و کارگزاران باتجربه ایرانی را به خدمت گیرند که در رأس ایشان خواجه نظام الملک قرار داشت که با قبول وزارت دو شاه مقتدر سلجوقی، در عمل و نظر در تمرکز وحدت سیاسی و ملی ایران کوشید. در ده سالی که خواجه در خدمت چغری بیگ، برادر طغرل بود؛ طغرل در مناطق مرکزی ایران به لشگرکشی پرداخت و در ۴۵۵ درگذشت و به علت اینکه پسری نداشت، آلپ ارسلان جانشین او شد. در پادشاهی آلپ ارسلان، نظام الملک دستی باز در نظارت بر گردش امپراطوری داشت. از این گذشته، وی وقت زیادی را صرف امور نظامی می کرد.

خواجه نظام الملک در حدود بیست و نه سال و هفت ماه و کسری وزارت در زیر دست آلپ ارسلان و ملکشاه در اداره امور و فتح بلاد و سرکوبی مخالفین این دو پادشاه چنان کفایت و حسن تدبیر به خرج داد که دولتی وسیع از حلب تا کاشغر را تحت امر ایشان آورد و نام و نشان آن دو سلطان را در شرق و غرب عالم معلوم آن زمان جاری

کرد تا آنجا که باید قسمت عمده شهرت و پیشرفتی را که در کارها نصیب آلپ ارسلان و ملکشاه شده از برکت خردمندی و کاردانی خواجه دانست. او حوزه قلمرو حکومت ایران را چنان وسیع کرد که در کلیه این هزار و چهارصد ساله تاریخ اسلام نظیر آن دیده نشده است و در این حوزه جایی نبود که در انجام دادن امر او اندک تأخیری روا دارند.

از جمله اقدامات مهم وی تأسیس مدارس به نام "نظامیه" در طوس، هرات، نیشابور و بغداد است. در اواخر دوران وزارت نظام الملک، رابطه ی او با ملکشاه سلجوقی رو به تیرگی نهاد ولی شاه سلجوقی وی را عزل نکرد زیرا از طرفداران بی شمار وی هراس داشت. سرانجام در سال ۴۸۵ ق در سفری که نظام الملک به همراه ملک شاه عازم بغداد بود، در نزدیکی کرمانشاه جوانی در لباس صوفیه به نزد خواجه آمد و او را با ضربت دشنه ای مجروح ساخت و خواجه با آن جراحت درگذشت. بعدها چنین شهرت یافت که گشوده ی وی، از فداییان اسماعیلی است. نفوذ نظام الملک در دستگاه سلاجقه با قتل او از میان نرفت، زیرا فرزندان او در دوران سلجوقیان، مکرر به وزارت و مشاغل عمده ی دیوانی دست یافتند.

منابع

۱- مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی

۲- سایت دکتر مهدوی